

JANCSÓ ANDRÁS¹

„Kétértelműség” és „veszedelem”: a keresztény demokrácia fogalma XIII. Leó pápa gondolkodásában

„Equivocal” and „Dangerous”: The Concept of Christian Democracy in Pope Leo XIII’s Thought

Absztrakt

A tanulmány a keresztény demokrácia fogalmának jelentését vizsgálja XIII. Leó pápa gondolkodásában, különös tekintettel a *Graves de communi re* (1901) kezdetű körlevélre. A dolgozat bemutatja a 19. századi katolikus politikai és eszmetörténeti kontextust, valamint a fogalom korabeli két meghatározó értelmezését: Giuseppe Toniolo társadalometikai, karitativ hangsúlyú felfogását és Romolo Murri politikai reformokra nyitott programját. Az elemzés rámutat, hogy XIII. Leó miért tekintette a „keresztény demokrácia” elnevezést sokak számára „kétértelműnek” és „veszélyesnek”, és hogyan törekedett a fogalom depolitizálására: a keresztény demokráciát elsősorban a nép javát szolgáló, pártpolitikától mentes keresztény cselekvésként határozta meg. A tanulmány végül arra is kitér, hogy e megközelítés nem jelentett teljes elzárkózást a modern politikától.

Kulcsszavak: keresztény demokrácia, XIII Leó, katolikus társadalmi tanítás

Abstract

This article examines the meaning of “Christian democracy” in Pope Leo XIII’s thought, with special attention to the encyclical *Graves de communi re* (1901). It reconstructs the nineteenth-century political and intellectual background in which Catholic social action and emerging democratic claims intersected, and it outlines two influential contemporary interpretations of the term: Giuseppe Toniolo’s ethical-social and charitable understanding, and Romolo Murri’s more explicitly political, reform-oriented agenda. The study shows why Leo XIII judged the label “Christian democracy” for sounding “equivocal” and “dangerous” to many, and how he attempted to clarify it by separating it from party politics and from social democracy. In Leo’s account, “Christian democracy” denotes primarily a form of

¹ Tudományos segédmunkatárs, NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézet; egyetemi tanársegéd, PPKE BTK Nemzetközi és Politikatudományi Intézet.

Christian beneficence directed to the people's welfare, which must remain free from partisan passions and hostile attitudes toward legitimate authority. The article also notes the tensions within Leo XIII's broader posture toward modern political regimes.

Keywords: Christian democracy, Pope Leo XIII, Catholic social teaching

Bevezetés

XIV. Leó pápa megválasztása óta – nemcsak a katolikus egyházon belül, hanem a napi internethasználók körében is – jelentősen megnőtt az érdeklődés XIII. Leó pápa tevékenysége iránt is.² XIV. Leó a bíborosi testülethez intézett első beszédében rögzítette névválasztásának okát:

„Névválasztásomnak több oka is van, de elsősorban az, hogy XIII. Leó pápa a *Rerum novarum* kezdetű történelmi enciklikájával a szociális kérdéssel foglalkozott az első nagy ipari forradalom összefüggésében; az Egyház pedig ma mindenkinek felajánlja az ő szociális tanításának örökségét, hogy válaszoljon az újabb ipari forradalomra és a mesterséges intelligencia jelentette fejlődésre, melyek új kihívásokat állítanak elénk az emberi méltóság, az igazságosság és a munka védelmét illetően.”³

Az 1878-ban megválasztott XIII. Leó pápát gyakran nevezik az első „modern” pápának,⁴ aki – a XIV. Leó által is említett – *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában a munkáskérdés egyházi értelmezésében új perspektívákat nyitott, és későbbi recepciója jelentősen befolyásolta a katolikus társadalmi tanítás alakulását. A dokumentum rögzítette a magántulajdon védelmének fontosságát, az egyház feladatát, valamint az állam, a munkaadók és a munkavállalók legfőbb kötelességeit a szociális kérdés megoldásában és a közjó előmozdításában.⁵ Továbbá megfogalmazta a polgárok egyesülési szabadságának fontos-

² <https://trends.google.hu/trends/explore?date=today%201-m&q=leo%20xiii>

³ XIV. Leó 2025.

⁴ Vö. Vadász 2011, 464; Zimányi 2022, 72; Weigel 2013.

⁵ A munkaadók és a munkavállalók közötti kapcsolatok szolidaritásalapú értelmezéséről lásd: Zachar 2023.

ságát és a polgári egyesülések autonómiáját, ami a szubszidiaritás eszméjének is forrása.⁶

Bár kétségtelenül jelentős a *Rerum novarum* hatása, valamint kiemelten fontos a vizsgálata, de ebben a dolgozatban nem vállalkozunk az enciklika mélyreható elemzésére.⁷ Jelen tanulmányban az enciklika egyik nem szándékolt következményét, a keresztény demokrácia⁸ megjelenését vizsgáljuk, különös tekintettel XIII. Leó pápa fogalomhasználatára. Arra kérdésre keresve a választ, hogy milyen jelentéssel használta XIII. Leó a keresztény demokrácia fogalmát. Ennek bemutatásához azonban elengedhetetlen XIII. Leó pápa pontifikátusának, valamint a *Rerum novarum* előzményeinek a rövid ismertetése, továbbá a keresztény demokrácia korabeli fogalmi megjelenését is felvázolni szükséges, hogy a leói értelmezés hitelesen bemutatható legyen.

A tanulmányban nem vállalkozunk egy lineáris fejlődéstörténet felrajzolására. Ennek megfelelően az előzmények bemutatásában együtt tárgyaljuk a politikatörténeti eseményeket a kapcsolódó eszme- és tanítástörténeti fejleményekkel, mivel a felmerülő konfliktusok egyszerre jelentek meg intézményi-politikai eseményekként és fogalmi-doktrinális állásfoglalásokként. Ezért a történeti kontextus és a tanítóhivatali, valamint fogalmi értelmezés szempontjait egymásra vetítve mutatjuk be: előbbi a keletkezési helyzetet, utóbbi pedig az adott válaszok és önértelmezések tartalmi kereteit teszi láthatóvá.

A keresztény demokrácia szellemi előfutárai a 19. században

Az 1830-as évek forradalmi hulláma, amely végigsöpört Európán, nem csupán politikai és társadalmi átrendeződéseket eredményezett, hanem komoly kihívás elé állította a katolikus egyház addigi rendjét is.⁹ A li-

⁶ Hörcher 2023; Nagypál 2024.

⁷ Ehhez lásd: Jancsó–Darabos 2023.

⁸ A keresztény demokrácia (*democrazia cristiana*, *Christliche Demokratie*) kifejezést különírva használom, mert XIII. Leó kontextusában egy fogalmi-leíró jelölésről van szó: a demokrácia keresztény-szociális tartalmú értelmezése, illetve a „nép javára végzett” keresztény társadalmi cselekvés megnevezése, amelyet a pápa kifejezetten elhatárol a pártpolitikai értelemben vett demokráciától és a szocializmustól. Vö. Gájer 2017.

⁹ Aubert et al. 1981.

berális eszmék előretörése, a nemzeti mozgalmak megerősödése, valamint a vallási pluralizmus térnyerése sürgető válaszkérdést kívánt az egyházi vezetésből. Ebben a történeti kontextusban emelkedett a pápai trónra 1831-ben XVI. Gergely, akinek megválasztását a konzervatív bíborosi körök és Metternich herceg támogatta.¹⁰ Egy évvel később kiadott *Mirari vos arbitramur* kezdetű enciklikájában Gergely pápa élesen elutasította a liberalizmus „zabolátlan szabadságát”,¹¹ amely szerint aláasta a hagyományos vallási és társadalmi rendet. Az enciklika név nélküli címzettje a francia szabadelvű katolicizmus legismertebb alakja, Félicité de Lamennais volt, aki társaival együtt a *L'Avenir* című lapban fogalmazta meg – az egyházon belül forradalminak számító gondolatait – a vallás- és sajtószabadságról, valamint állam és egyház szétválasztásának igényéről, amelyet később a pápai enciklika elítélt.¹² Ezeket a törekvéseket a pápa súlyos tévedésként ítélte el.

A francia szabadelvű katolicizmus¹³ eszmevilága több olyan problémát és érvelési elemet tematizált (például munkáskérdés, vallásszabadság), amelyek később más kontextusban a keresztényszociális és keresztény demokrata kezdeményezésekben is visszaköszöntek.¹⁴ Lamennais¹⁵ különösen a gazdasági liberalizmus által marginalizált munkásság körében tudott visszhangra találni.¹⁶ A liberalizmus elutasítása így nem pusztán elméleti konfrontációt jelentett egy modern politikai irányzattal, hanem a keresztény demokrata kezdeményezések mozgásterét és intézményesülésének feltételeit is befolyásolta. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a század végéig a katolikus egyház szociális kérdésre adott válaszai többnyire részlegesek maradtak, és nem álltak össze egységes programmá.

¹⁰ Chadwick 2002, 1–4.

¹¹ XVI. Gergely 1868, 337.

¹² Kselman 2018, 170–178.

¹³ A francia szabadelvű katolicizmus születéséről lásd bővebben a *Valóság* 2024/6. számában megjelent tematikus blokkot, amelyben az NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézete 2023. áprilisi, „Szabad egyház a szabad államban” – *Politika és katolicizmus a 19. században* című konferenciájának előadásai kaptak helyet, különösen is: Dumont 2024; Pellet 2024; Csepeli 2024; Darabos–Jancsó 2024.

¹⁴ Vö. Sturzo 1947; Almond 1948; Cacigali 2003; Invernizzi Accetti 2019.

¹⁵ Lamennais-ról lásd: Ludassy 1987.

¹⁶ Szkárosi 2007, 127.

Annak ellenére, hogy a francia eseményekkel párhuzamosan Európa-szerte jelentkeztek olyan szabadelvűnek tekintett katolikus kezdeményezések, amelyek az égető társadalmi problémákra kívántak reflektálni. Ilyen volt német területen Wilhelm Emmanuel von Ketteler mainzi püspök is, aki elsőként alapított katolikus munkásegyletet 1843-ban és foglalkozott – Marx *Tőkéjét* megelőzve – a munkásság szociális helyzetével több prédikációjában, valamint az 1864-ben megjelent *A munkáskérdés és a kereszténység* című írásában.¹⁷

Mindazonáltal a katolikus egyház támogatása ezek iránt a kezdeményezések iránt csak addig volt biztosított, amíg azok a *caritas* – a karitatív szeretetcselekvés – keretei között maradtak. Abban a pillanatban azonban, amikor ezek a törekvések a munkásság önszerveződését, illetve szakszervezeti mozgalmak létrehozását ösztönözték, a konzervatív egyházi körök ellenállása vált uralkodóvá.¹⁸

XVI. Gergely pápa halálát követően 1846-ban IX. Piusz lépett trónra.¹⁹ Pápasága kezdetén IX. Piusz számos reformlépést tett: széles körű amnesztiát rendelt el a politikai foglyok körében, kibocsátotta a pápai állam új alkotmányát és minisztertanácsot szervezett, engedélyt adott vasútépítésre, valamint a lapok megjelenésére.²⁰ Népszerűségének az 1848-as év forradalmi eseményei vetettek véget, amikor – mint az egyetemes egyház feje – nem köteleződött el az osztrákok ellen vívott itáliai szabadságharc mellett. A pápai tilalom ellenére a pápai állam csapatai csatlakoztak az olasz hadsereghez, a miniszterelnöki posztra emelt liberális Pelegrino Rossit a kancellária lépcsőjén megölték, majd a forradalmárok megostromolták a pápai rezidenciaként szolgáló Quirinale-palotát. Ezt követően menekült IX. Piusz Gaetába, Nápoly bourboni királyságába, ahol tizenhét hónapot volt önkéntes száműzetésben, mielőtt a francia királyság csapatainak segítségével visszatért Rómá-

¹⁷ Eissrich 2017.

¹⁸ Almond 1948, 739.

¹⁹ Megválasztása egy sajátos kompromisszum eredményeként volt lehetséges a pápaválasztó bíborosi kollégiumon belül, amely egyensúlyozni kívánt a nemzeti és liberális törekvések, valamint az osztrák befolyás között. A progresszív Tommaso Gizzi és az ultrakonzervatív Luigi Lambruschini közötti választás végül Mastai-Ferrettire esett, akit az osztrák udvar ugyan megkísérelt megvétőzni, de a beavatkozás késedelme miatt ez szándék nem realizálódott. Török 1999, 215–216.

²⁰ Kertzer 2018.

ba.²¹ Az 1850-es visszatérést követően „engedmény nélküli ellenforradalmi kurzusra váltott”,²² amit a francia csapatok 1870-es kivonulásáig tudott fenntartani, ezt követően a piemonti csapatok elfoglalták Rómát, és a pápa a Vatikán foglyának tekintette magát.

Álláspontunk szerint a történelmi körülmények árnyalják a pápa gondolkodását, és e rövid – a teljességre nem törekvő – történeti összefoglalás szükséges ahhoz, hogy megfelelőképpen el tudjuk helyezni IX. Piusz pápa *Quanta cura* kezdetű körlevelét, illetve az enciklikához mellékelte Syllabust, mely a kor tévedéseinek pontokba szedett jegyzéke. Látható, hogy az itáliai események hatására hogyan változik a pápa reformoknak engedményeket tevő hozzáállássá és tér vissza a XVI. Gergely-féle konzervatív megközelítéshez. A kialakuló új renddel szembeni egyik végső érv lehetett számára a párizsi kommun tapasztalata, amikor 1871-ben kivégezték Párizs érsekét, Georges Darboy-t.²³

Ennek a megerősödő konzervativizmusnak a lenyomata az 1864-ben kiadott enciklika, amelyben kifejti a pápa a civil társadalom iránti aggodalmát, amely elfordult a vallástól és nem tud különbséget tenni a hamis és igaz vallások között. XVI. Gergely pápára hivatkozva ismételt elítélte a lelkiismeret, a vallás és a szólás szabadságát:

„A társadalmi kormányzat teljesen hamis elképzeléséből kiindulva nem félnek a katolikus egyházra és a lelkek üdvére nézve azon igen veszélyes nézetet ápolni, melyet fönt említett elődünk, XVI. Gergely örütségnak nevezett, tudniillik, hogy: »a lelkiismeret- és vallásszabadság minden embernek tulajdonjoga, melyet minden jól rendezett társadalomban törvény által kell kihirdetni és biztosítani, s hogy a polgároknak joguk van bármely nézeteiket akár szóval, akár írásban, akár pedig más módon nyíltan, nyilvánosan és teljes szabadsággal kinyilvánítani és kimondani, anélkül, hogy őket az egyházi vagy világi felsőbbség ebben korlátozhatná.«”²⁴

²¹ Hilaire 2001, 55.

²² Conzemius 2000, 453.

²³ Botos–Botos 2015, 54.

²⁴ IX. Piusz 1864a, 162–163.

Kritizálta azt a felfogást, miszerint a népakarat – elszakadva az isteni és emberi jogtól – alkotja törvényt. Továbbá aggodalmát fejezte ki, hogy a kommunizmus nemcsak a társadalomból, hanem a magánszférából is ki akarja űzni a vallást. Elítélte azt a felfogást, hogy az egyház csak a polgári hatalom és a társadalom jóváhagyásával létezhet. A pápai enciklika tehát alapvetően arra irányult, hogy megóvja az egyház és a társadalom rendjét.²⁵

Az igazán jelentős visszahangot azonban nem maga az enciklika, hanem annak melléklete az ún. *Syllabus* keltette. A kor tévedései listájának az összeállítását már az 1849-i spoletói tartományi zsinaton kezdeményezte Perugia érseke, a későbbi XIII. Leó pápa.²⁶ A lista összeállítása hosszadalmas folyamat volt, a végső változatban nyolcvan tévedést rögzítettek, amelyeket IX. Piusz korábbi enciklikáiból válogattak össze. A *Syllabus*ban így tévedésként jelenik meg a sajtó- és a lelkiismereti szabadság, az ökumenizmus, az alkotmány mint minden jog forrása, a katolikus vallás mint egyedüli államvallás elvetése.²⁷ A melléklet IV. paragrafusa külön kiemeli a szabadelvű papok egyleteit mint tévedést, hangsúlyozva hogy már több korábbi körlevélben és pápai dokumentumban elítélésre kerültek „az efféle ragályok”.²⁸ Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a szabadelvű katolikus kisebbség korlátozottan talált elfogadásra az egyházon belül; a jelenség pedig – más társadalmi és politikai folyamatokkal együtt – összefüggésbe hozható a vallási kötődés gyengülésének (szekularizáció) egyes formáival.²⁹

Tovább szűkítette a katolikus társadalmi és politikai kezdeményezések intézményesülésének lehetőségeit, hogy az Apostoli Penitenciária 1868. február 29-i rendeletével kimondta a *non expedit* elvet, amelyel megtiltotta a katolikus állampolgároknak a szavazásokon való részvételt, azaz a katolikus olasz állampolgárok nem voltak választók és választhatók. IX. Piusz úgy vélte, hogy a választásokon való részvétellel „legitimálnák azt a politikai hatalmat, amelyet a maga részéről nem fogadott el”.³⁰ Ugyanakkor pont a *non expedit* radikalizmusa tette

²⁵ Gájer 2013, 114–115.

²⁶ Uo.

²⁷ IX. Piusz 1864b, 168–176.

²⁸ Uo. 170.

²⁹ Almond 1948, 739.

³⁰ Botos–Botos 2015, 54.

lehetővé, hogy a IX. Piusz által 1874-ben alapított *Opera dei Congressi* az első nagy katolikus mozgalommá váljon, amely az állam ellenében számos társadalmi és gazdasági funkciót töltött be.³¹ Fontos látni tehát, hogy ez a rendelkezés explicite nem a politikai katolicizmust támadta – bár megnehezítette a pártpolitika mellett elkötelezett katolikusok tevékenységét –, hanem az Olaszországban létrejövő új demokratikus államforma tagadásából fakadt, amely a pápai szuverenitással függött össze és e tekintetben tartós hivatkozási ponttá vált a későbbi pápai állásfoglalásokban.³²

A keresztény demokrácia fogalmi megjelenése a 19. században

A keresztény demokrácia szellemi előfutárainak megjelenésével párhuzamosan a keresztény demokrácia fogalmának a definíciós kísérlete is megkezdődik a 19. században. Bár a keresztény demokrácia fogalma gyakran a 20. századi pártrendszerekhez kötődik, kezdetei jóval korábbra, a katolikus egyház és a modernitás közötti konfliktus történeti kontextusába ágyazódnak be.³³

A 19. század végére a katolikus gondolkodás egyik legsürgetőbb kérdésévé vált, miként értelmezhető és valósítható meg egy olyan politikai és társadalmi rend, amely egyszerre felel meg a keresztény antropológia elvárásainak és a modern politikai intézményrendszerek realitásainak. A keresztény demokrácia, mint fogalom és program, ebben az intellektuális és történeti környezetben nyert értelmet. Két meghatározó alakja³⁴ ennek a fogalmi születésnek Giuseppe Toniolo és Romolo Murri, akik bár ugyanazon kifejezést használták, tartalmi értelemben eltérő hangsúlyokat fogalmaztak meg, mind a célok, mind a módszerek tekintetében.

³¹ Invernizzi 2022.

³² A *non expedit* elvről lásd: Marotta 2017.

³³ Kaiser 2007.

³⁴ Luigi Sturzo rámutat, hogy Carlo Maria Curci (1810–1891) nápolyi jezsuita szerzetes alkalmazta 1885-ben először a keresztény jelzöt a demokráciára, majd 1894-ben Arthur Verhaegen (1847–1917) belga politikushoz köti a kifejezés közhasználatú elterjedését. Sturzo 1936, 358.

A keresztény demokrácia első rendszeres definícióját Giuseppe Toniolo közgazdász, társadalomfilozófus adta meg 1897-ben az *Il concetto cristiano della democrazia* (A keresztény demokrácia fogalma) című tanulmányában. Értelmezése szerint a keresztény demokrácia egy olyan polgári berendezkedést jelent, amelyben a társadalmi, jogi és gazdasági erők hierarchikus fejlődésük során összehangoltan és harmonikusan járulnak hozzá a közjó megvalósításához, különös tekintettel arra, hogy az ebből fakadó előnyök leginkább a társadalom alsóbb osztályait szolgálják.³⁵

Toniolo a keresztény demokrácia eszméjét a társadalmi rend keresztény alapú, organikus megújításaként értelmezi. A demokrácia lényegét pedig nem pusztán politikai rendszerként, hanem elsősorban erkölcsi és társadalomfilozófiai kategóriaként határozza meg, amely a keresztény tanításban gyökerezik. Kifejezetten hangsúlyozza Toniolo, hogy a demokrácia ebben az értelmében „nem tévesztendő össze valamilyen kormányzati formával vagy politikai vezetéssel”.³⁶ Továbbá élesen megkülönbözteti a keresztény demokráciát a „racionalista politikai demokráciától”, amely szerinte a forradalom és szekularizáció terméke.³⁷ Ez utóbbi szerinte az „antikrisztusi racionalizmus” öröksége, míg a keresztény változat „a középkorban felragyogott keresztény rend diadalának szimbóluma”.³⁸ Ez az értelmezés egyúttal világosan elhatárolódik a korabeli liberalizmustól és szocializmustól is, mivel egy sajátos, katolikus szintézist képvisel, amelyben a szabadság és az egyenlőség eszméi az igazságosság és a szeretet keresztény erényeivel egészülnek ki.³⁹

Toniolo hangsúlyozza, hogy a keresztény demokrácia nemcsak elméleti konstrukció, hanem történeti realitás, amely az egyház tanító és szociális tevékenységeiben már konkrét formában is megvalósult. Az egyház a társadalmi rend minden szintjén igyekezett az alacsonyabb osztályok érdekeit védeni, legyen szó a rabszolgák felszabadításáról, a feudális viszonyok mérsékléséről vagy az egyházi jövedelmek szociális redistribúciójáról. A keresztény demokrácia teológiai megalapo-

³⁵ Toniolo 1897, 325.

³⁶ Uo. 349.

³⁷ Uo. 361.

³⁸ Uo.

³⁹ Vö.: Forlenza–Thomassen 2024, 48–49.

zottsága pedig az evangéliumi tanításban rejlik, amely a szegények, alázatosak és szenvedők iránti különös isteni gondoskodást hangsúlyozza. Tehát, ahogy azt Luigi Sturzo is kiemelte: a keresztény demokrácia nem politikai párt, hanem katolikus szociális iskola, amely tanítást és cselekvési programot jelent.⁴⁰

Forlenza és Thomassen rámutat, hogy Romolo Murri szellemi mentora ugyan Toniolo volt, aki jelentős hatást gyakorolt a fiatal katolikus papra, de a keresztény demokrácia fogalmáról alkotott elképzelésük idővel jelentősen eltért. Murri túllépett Toniolo által az egyházi tanítás keretein belül értelmezett etikai és szociális megújuláson és politikai reformot is megfogalmazott.⁴¹ 1899. május 3-án az *Osservatore Cattolico* hasábjain így fogalmazott:

„Olaszországban eszmei és lelki megújulásunk fiatal mozgalmát keresztény demokráciának neveztük. Ez világos és szilárd elvekből, valamint cselekvési kritériumokból álló komplexum, amelynek célja közéletünk teljes reformja. Mielőtt idáig eljutottunk volna, egy olyan szellemi élet- és kultúraszakaszon kellett keresztülmennünk, amely előkészítette mai társadalmi problémákhoz való hozzáállásunkat. Nem pusztán a forradalom kritikájának vagy a vallási gondolkodás reakciójának szánták, hanem egy újjáépítő, visszahódító cselekedetnek. Mindenütt, Olaszországon kívül, ma talán az a veszély fenyeget minket, hogy a cselekvési akarát és maga a cselekvés megelőzi a megfelelő szellemi adottságokat, s ez a disszonancia fájdalmas kudarcokat és még fájdalmasabb meglepetéseket készíthet elő az új kezdeményezések számára.”⁴²

Már fiatal papként felismerte, hogy a katolikus egyháznak sürgősen válaszolnia kell az iparosodás következtében fellépő új társadalmi kihívásokra. A liberális államhoz való viszony helyett Murri figyelme a társadalmi igazságosság, a munkásosztály helyzete és a kapitalizmus káros hatásai felé fordult. A keresztény demokráciát nem egyszerűen

⁴⁰ Sturzo 1936.

⁴¹ Forlenza–Thomassen 2024, 49–50.

⁴² Idézi: Tornielli 2011, 58.

egy harmadik útként képzelte el a szocializmus és a liberalizmus között, hanem egy olyan etikai-politikai projektként, amely a keresztény tanítást összekapcsolja a demokratikus és társadalmi reformmozgalmakkal.⁴³

Közvetlenül beemelte a katolikus diskurzusba a politikai részvétel, az emberi jogok és az állam világi természetének demokratikus elveit.⁴⁴ Murrinál a keresztény demokrácia tehát egy olyan politikai ethosz, amely az evangéliumi tanításokra és a modern demokrácia alapértékeire épül. A keresztény és szocialista gondolkodás közötti párbeszéd lehetősége mellett is elkötelezte magát. Bár a marxista kollektívizmust utópiának tekintette, és kritikával illette a szocializmus materialista és osztályharcos aspektusait, de értékelte a szocialista mozgalom szervezetségét, és komolyan fontolóra vette a szocialista reformprogramokkal való együttműködés lehetőségét.⁴⁵ Ennek fényében nem meglepő, hogy a modernista tendenciákat mutató gondolatait az egyház fenntartásokkal kezelte, ami végül Murri kiközösítéséhez vezetett.⁴⁶

XIII. Leó pápa és a keresztény demokrácia

Az eltérő definíciós kísérletek között XIII. Leó pápa kísérel majd iránymutatást nyújtani a katolikusoknak az 1901-ben kiadott *Graves de communi re* kezdetű körlevelében. A fogalom tisztázása már azért is indokolt volt, mert XIII. Leó megfogalmazása szerint „a »keresztény demokrácia« bizonyára rosszul hangzik sok jó embernek, mivel kétértelműséget és veszedelmet látnak benne”.⁴⁷

A pápai fogalomtisztázás előzménye azonban – ahogy arra a bevezetőben utaltunk – az 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklikája, amelynek nem szándékolt, „mégis fontos politikai következményei voltak, és ezek új identitások és szervezetek kialakulását eredményezték”.⁴⁸ A *Rerum novarum* ugyanis lehetőséget teremtett a

⁴³ Saresella 2015, 590–591.

⁴⁴ Forlenza–Thomassen 2024, 51.

⁴⁵ Saresella 2015, 597.

⁴⁶ Aubert 2003, 155.

⁴⁷ XIII. Leó 1901, 386.

⁴⁸ Kalyvas 1996, 24.

szabadelvű katolikusok számára is, hogy a demokratikus köztársaság igényét megfogalmazzák,⁴⁹ ahogy tette ezt a Franciaországban a Marc Sangnier által alapított Le Sillon mozgalom. Ezzel egy időben Olaszországban pedig az *Opera dei Congressi* keretei közül érkező – már említett – Romolo Murri látott hozzá a keresztény demokrata mozgalom megszervezéséhez.

Ez egy olyan paradoxonhoz vezetett, hogy „amikor az egyház vált a politikai szubkultúra motorjává, a hivatalos programja éppen a politikától való elfordulást hirdette meg”.⁵⁰ Tehát a *Rerum novarum* által meghirdetett felhívás a munkásegyletek alakítására annak ellenére hozta magával a szerveződések politizálódását, hogy arra az enciklika még implicit módon sem buzdított. Ezt felismerve tíz évvel a *Rerum novarum* után adja ki XIII. Leó a *Graves de communi re* kezdetű enciklikáját, amely a Murri-féle szerveződő keresztény demokrácia bírálata volt.

Az enciklikában a pápa a keresztény demokrácia meghatározására vállalkozott, hangsúlyozva, hogy a keresztény demokráciának semmi köze a szociáldemokráciához. Sőt, XIII. Leó egyenesen „bűncselekménynek” titulálta, ha a keresztény demokrácia elnevezésnek politikai jelentőséget tulajdonítanak, hiszen az elsősorban az emberek érdekében végzett jótékony cselekedetet jelöl:

„[...] ráadásul bűncselekmény lenne a keresztény demokrácia ezen elnevezését eltorzítani a politikának, mert bár a demokrácia, mind filológiai, mind filozófiai jelentőségében a népi kormányzást vonja maga után, azonban jelen alkalmazásában politikai jelentőség nélkül kell alkalmazni, így nem jelent mást, mint az emberek érdekében végzett jótékony keresztény cselekedetet.”⁵¹

Martin Conway megállapítása szerint „az 1914 előtti korszakban [...] a »keresztény demokrata« kifejezést e mozgalmak népi orientációjának kifejezésére használták, és nem jelentette a demokratikus politikai rendszer elveivel való azonosulást [...]”.⁵² Ebből is következően a körle-

⁴⁹ Caciagli 2003, 168.

⁵⁰ Enyedi 1998, 124.

⁵¹ XIII. Leó 1901, 387.

⁵² Conway 1997, 17.

vél felhívja a figyelmet, hogy a keresztény demokrácia mozgalmának „teljesen szabadnak kell maradnia a pártok szenvedélyeitől és viszonytagságaitól”.⁵³ Gájer László szerint a pápa „törekvéseinek háttérében az 1830-as, majd 1848-as forradalmak és az időközben kibontakozó katolikus szociális mozgalmak is éreztetik hatásukat”.⁵⁴

A pápai meghatározás továbbá rögzíti, hogy a keresztény demokrácia a tömegek számára próbál jobb élethelyzetet teremteni, egyúttal a magántulajdon védelmét is szolgálja, mivel „meg kell őriznie a különféle különbségeket és fokozatokat, amelyek nélkülözhetetlenek minden jól rendezett nemzet közösségében”.⁵⁵ Tehát a pápai meghatározás szerint a keresztény demokrácia „az alsóbb néprétegekért fáradozik, de nem felejtkezhet el a felsőbb társadalmi osztályok érdekeiről sem, céljai elérése végett pedig nem száll szembe a törvényes hatalommal”.⁵⁶

Az enciklika nemcsak a Murri-féle keresztény demokrata mozgalmat ítélte el, hanem azzal, hogy XIII. Leó tudatosan lekicsinyelte a keresztény demokrácia politikai ambícióit, elhatárolva azt az intézményes politikától, és a keresztény demokrácia erkölcsi szerepét hangsúlyozta, a Toniolo-féle fogalom mellett foglalt állást.⁵⁷ XIII. Leó halálát követően a keresztény demokrácia Toniolo-féle meghatározása még jó ideig irányadó volt a tanítóhivatal számára, majd csak az első világháború késztette az egyházat korábbi álláspontjának felülvizsgálatára.⁵⁸

Érdekesség és XIII. Leó pápa gondolkodásának komplexitását mutatja ugyanakkor, hogy míg Olaszországban fenntartotta a *non expedit* elvét és a keresztény demokráciát óvta a politikától, addig a franciákhoz szóló *Au milieu des sollicitudes* enciklikájában a köztársasági államforma elismerését kérte. XIII. Leó franciákkal folytatott „tárgyalásai” önmagukban külön tanulmány tárgyat képezhetnek, ezért itt csak utalni tudunk rá, hogy ebben az enciklikában fogalmazza meg a pápa, hogy bármelyik államforma jó lehet, ha célja a közjó megvalósítására irányul.⁵⁹

⁵³ XIII. Leó 1901, 387.

⁵⁴ Gájer 2017, 293.

⁵⁵ XIII. Leó 1901, 387.

⁵⁶ Gájer 2017, 293.

⁵⁷ Forlenza–Thomassen 2024, 54.

⁵⁸ Zsigmond 1972, 10–13.

⁵⁹ Erről lásd bővebben: Gájer 2017.

Összefoglalás

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy feltárjuk a keresztény demokrácia fogalmának tartalmi alakulását XIII. Leó pápa gondolkodásában, különös tekintettel a *Graves de communi re* kezdetű enciklikára, amely a fogalom egyházi értelmezésének mérföldköve. A vizsgálat során részletesen rekonstruáltuk azokat a történeti és eszmetörténeti előzményeket, amelyek elengedhetetlenek a keresztény demokrácia 19. századi értelmezéseinek megértéséhez. Megállapítottuk, hogy a fogalom már keletkezése pillanatában is többértelműséget hordozott, ami nem csak elméleti, hanem gyakorlati következményekkel is járt.

Rámutattunk arra, hogy a század végére két jelentős értelmezési irány bontakozott ki. Egyrészt Giuseppe Toniolo szociális és erkölcsi alapokon nyugvó felfogása, amely a keresztény demokráciát nem politikai kategóriaként, hanem társadalometikai programként értelmezte. Másrészt Romolo Murri radikálisabb, politikai reformokra törekvő elképzelése, amely már a demokratikus államformával való aktív együttműködés lehetőségét is felvetette. E két nézőpont közötti feszültség szükségessé tette XIII. Leó számára a fogalom hivatalos egyházi értelmezését.

Elemeztük, hogy a *Graves de communi re* enciklikában a pápa határozottan elutasította a keresztény demokrácia politikai instrumentálizálását. Értelmezésében e fogalom nem vonatkozhat pártpolitikai tevékenységre vagy a politikai hatalom megszerzésére. Ehelyett azt hangsúlyozta, hogy a keresztény demokrácia lényege a népért végzett jótékony keresztény cselekedet, amelyet mentesíteni kell minden politikai elfogultságtól. Hangsúlyoztuk, hogy e felfogás egyértelműen elhatárolódott mind a szociáldemokráciától, mind a politikai demokrácia egyházi adaptációjától.

Vizsgálatunk során kitértünk arra is, hogy XIII. Leó értelmezése nem jelentett teljes elzárkózást a modern politikai intézményrendszerek előtt. Ezt támasztja alá az *Au milieu des sollicitudes* enciklika, amelyben a pápa a francia híveket a köztársasági államforma elfogadására buzdította, feltéve, hogy annak célja a közjó szolgálata.

Összegzőként megállapítottuk, hogy XIII. Leó pápa a keresztény demokráciát olyan egyházi társadalmi küldetesként értelmezte, amely nem politikai rendszer vagy párt, hanem erkölcsi és teológiai alapokon

nyugvó társadalmi ethosz. A fogalom használatát e keretek között tartva próbálta megőrizni a keresztény tanítás koherenciáját a modernitás kihívásaival szemben.

Irodalom

- Almond, Gabriel A. 1948: The Political Ideas of Christian Democracy. *The Journal of Politics*, 10(4), 734–763.
- Aubert, Roger 2003: *Catholic Social Teaching: An Historical Perspective*. Milwaukee, Marquette University Press.
- Aubert, Roger – Beckmann, Johannes – Corish, Patrick J. – Lill, Rudolf 1981: *The Church in the Age of Liberalism (History of the Church, Vol. 8)*. New York, Crossroad.
- Botos, Katalin – Botos, Máté 2015: Az olasz politikai katolicizmus és XXIII. János pápa. *Valóság*, 58(4), 53–63.
- Caciagli, Mario 2003: Christian democracy. In Ball, Terence – Vellamy, Richard (szerk.) *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town, Cambridge University Press, 165–180.
- Chadwick, Owen 2002: *A History of the Popes 1830–1914*. Oxford – New York, Oxford University Press.
- Conway, Martin 1997: *Catholic politics in Europe 1918–1945*. London – New York, Routledge.
- Conzemius, Victor 2000: Zur Debatte um Papst Pius IX. Seligsprechung im Widerstreit. *Herder Korrespondenz*, 54(9), 452–456.
- Csepeli, Réka 2024: Szellemi rokonság Eötvös és Montalembert keresztény-civilizáció értelmezésében. *Valóság*, 67(6), 87–93.
- Darabos, Ádám – Jancsó, András 2024: A liberális katolicizmustól a kereszténydemokráciáig: Eötvös József keresztény politikai gondolkodása. *Valóság*, 67(6), 94–101.
- Dumont, Jean-Noël 2024: Charles de Montalembert – egy keresztény küzdelme a polgári szabadságjogokért. *Valóság*, 67(6), 73–78.
- Eissrich, Daniel 2018: An Economist's View of the Work of Wilhelm Emmanuel von Ketteler and Its Influence on the Encyclical *Rerum novarum*. In Backhaus, Jürgen – Chaloupek, Günther – Frambach, Hans A. (szerk.) *On the Economic Significance of the Catholic Social Doctrine. 125 Years of Rerum Novarum*. New York, Springer, 11–25.
- Enyedi, Zsolt 1998: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Budapest, Osiris.
- Forlenza Rosario – Thomassen, Bjorn 2024: *Italy's Christian Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Gájer, László 2013: *XIII. Leó pápa megnyilatkozásainak filozófiatörténeti előzményei (különös tekintettel a vallásszabadságra)*. Doktori disszertáció. http://real-phd.mtak.hu/156/1/Gajer_Laszlo.pdf
- Gájer, László 2017: XIII. Leó pápa és a demokrácia. *Magyar Sion*, 11(2), 283–296.
- XVI. Gergely 1832: Mirari vos. *Acta Sanctae Sedis*, 4, 1868, [1832. 08. 15.], 336–345.
- Hilaire, Yves-Marie 2001: Két boldog pápa, IX. Piusz és XXIII. János. *Communio*, 9(1–4), 52–66.

- Hölvényi, György 2021: A kereszténydemokrácia lehetőségei a 21. században. *Kommentár*, 1, 83–92.
- Hörcher, Ferenc 2023: A szubszidiaritás elve a katolikus társadalmi tanításban és kialakulásának eszmetörténeti előzményei. In Jancsó, András – Darabos, Ádám (szerk.) *Rerum novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest, Ludovika, 117–134.
- Invernizzi Accetti, Carlo 2019: *What Is Christian Democracy? Politics, Religion and Ideology*. New York, Cambridge University Press.
- Invernizzi, Marco 2022: *L'Opera dei Congressi (1874-1904)*. Crotone, D'Ettoris.
- Jancsó, András – Darabos, Ádám (szerk.) 2023: *Rerum novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest, Ludovika.
- Kaiser, Wolfram 2007: *Christian Democracy and the Origins of European Union*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kalyvas, Stathis N. 1996: *The Rise of Christian Democracy in Europe*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Kertzer, David I. 2018: *The Pope Who Would Be King: The Exile of Pius IX and the Emergence of Modern Europe*. New York, Random House.
- Kselman, Thomas 2018: *Conscience and Conversion. Religious Liberty in Post-Revolutionary France*. New Haven – London, Yale University Press.
- XIII. Leó 1901: Graves de communi re. *Acta Sanctae Sedis*, 33, 1901/1, [1901. 01. 18.], 385–396.
- XIV. Leó 2025: *Beszéd a bíborosokhoz*. Tózsér Endre. 2025. május 10. <https://www.vatican.va/content/leo-xiv/en/speeches/2025/may/documents/20250510-collegio-cardinalizio.html>
- Ludassy, Mária [é. n.]: *Változatok a politikai katolicizmusra Franciaországban, 1800–1850 (de Maistre – de Bonald – Lamennais)*. <http://real-d.mtak.hu/936/>
- Marotta, Saretta 2017: L'agonia del non expedit. In Melloni, Alberto – Cavagnini, Giovanni – Grossi, Giulia (szerk.) *Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell'«inutile strage»*. Bologna, Il Mulino, 667–679.
- Nagypál, Szabolcs 2024: Subsidiarity in Christian Social Teaching: Roots and Implementation. *Hungarian Conservative*. https://www.hungarianconservative.com/articles/culture_society/subsidiarity_christian-social-teaching_religion_roman-catholic-church_protestantism/
- Oftestad, Bernt Torvild 2018: *The Catholic Church and Liberal Democracy*. London – New York, Routledge.
- Pellet, Philippe 2024: Charles de Montalembert Árpád-házi Szent Erzsébet élete című könyvének meglepő hatásai. *Valóság*, 67(6), 79–86.
- IX. Piusz: Quanta cura. [1864a. 12. 08.] *Acta Sanctae Sedis*, 3, 1867, 160–167.
- IX. Piusz: Syllabus. [1864b. 12. 08.] *Acta Sanctae Sedis*, 3, 1867, 168–176.
- Saresella, Daniela 2015: Christianity and Socialism in Italy in the Early Twentieth Century. *Church History*, 84(3), 585–607.
- Sturzo, Luigi 1936: Giuseppe Toniolo and Christian Democracy. *Blackfriars*, 17(194), 358–368.
- Sturzo, Luigi 1947: The Philosophic Background of Christian Democracy. *The Review of Politics*, 9(1), 3–15.
- Szkárosi, Niké 2007: A liberális katolicizmus kiemelkedő gondolkodói Franciaországban és Itáliában. *Studia Caroliensia*, 3, 117–141.
- Toniolo, Giuseppe 1897: Il concetto cristiano della democrazia. *Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliare*, 14(55), 325–369

- Tornielli, Andrea 2011: *La fragile concordia: Stato e cattolici in centocinquant'anni di storia italiana*. Milánó, Rizzoli [EPUB].
- Török, József 1999: *Egyetemes egyháztörténelem II.* Budapest, Szent István Társulat.
- Vadász, Sándor 2011: A század eszmetörténete. In uő. (szerk.) *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és Európán kívüli országok*. Budapest, Osiris, 454–471.
- Weigel, George 2013: Pope Leo XIII was the First Modern Pope. *Aleteia*, július 17. <https://aleteia.org/2013/07/17/pope-leo-xiii-was-the-first-modern-pope>
- Zachar, Péter Krisztián 2023: A *Rerum novarum* és a jezsuita szolidarizmus iskolája. In Jancsó, András – Darabos, Ádám (szerk.) *Rerum novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest, Ludovika, 89–103.
- Zimányi, Ágnes 2022: XIII. Leó pápa pápaságának (1878–1903) néhány magyar vonatkozása. In Vincze, Krisztián (szerk.) *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság Közleményei VII.* Budapest, Szent István Társulat, 49–73.
- Zsigmond László 1972: A kereszténydemokrácia fogalma körüli vita politikai értelme. *Vigilia*, 37(1), 6–17.